

مقایسه ی عوامل انسجام متنی در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی براساس الگوی انسجام متنی هلیدی و حسن (۱۹۷۶)

^۱ معصومه مرادی

چکیده

پژوهش حاضر به تحلیل عوامل انسجام متنی و مقایسه ی آن عوامل در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی براساس الگوی انسجام متنی هلیدی و حسن (۱۹۷۶) پرداخته است. هدف از انجام این پژوهش علاوه بر مقایسه ی این عوامل در دو اثر مذکور، این بود که آیا عوامل انسجام متن می تواند عامل تمایز غزل و قصیده باشد یا خیر. نتایج به دست آمده حاکی از آن بود که در هر دو اثر میزان به کارگیری عوامل انسجام متنی به ترتیب به صورت واژگانی، دستوری و پیوندی بود و در استفاده از زیر مجموعه های هر یک از این عوامل نیز شباهتهای زیادی مشاهده گردید. تفاوتهای قابل ملاحظه در میزان استفاده از دو عامل تکرار و ارجاع و همچنین تفاوت در ترتیب استفاده از عوامل پیوندی و واژگانی را می توان عامل تمایز دو قالب قصیده و غزل دانست البته نتایج این پژوهش نیاز به مطالعات بعدی دارد تا بتوان با قاطعیت بیشتری در مورد عوامل انسجام متنی و رابطه ی آنها با قالب های مختلف شعری اظهار نظر نمود.

واژگان کلیدی: انسجام متنی، عوامل واژگانی، عوامل دستوری، عوامل پیوندی، غزل، قصیده

۱- مقدمه

امروزه زبانشناسی علمی پیشرو محسوب می شود چراکه اصول و روشهای آن در زمینه ی علوم انسانی دیگر نیز به کار گرفته می شود. از جمله این رشته ها، ادبیات است که به عنوان موضوعی برای پژوهشهای زبانشناسی در نظر گرفته می شود. زبانشناسی ادبیات، علمی میان رشته ای است که حاصل در هم آمیختن ادبیات به عنوان یک هنر کلامی و زبانشناسی به عنوان علم مطالعه ی زبان می باشد.

اولین کسی که به ادبیات از دیدگاه زبانشناختی توجه کرده، سوسور است. یاکوبسن شعرشناسی را جز مکمل زبانشناسی می داند و اینگونه استدلال می کند که شعرشناسی به مسائل ساختار کلام می پردازد و زبانشناسی علم جهانی ساختار کلام است. (خوزان و پاینده ۱۳۶۹). البته هستند زبانشناسانی همچون دیوید لاج و ف تیسن که معتقدند زبانشناسی توانایی آن را ندارد که در کار ادبی نقش ایفا کند (علوی مقدم ۱۳۸۱). برخی از زبانشناسان و ادیبان، زبان و ادبیات را متعلق به دو حوزه ی کاملاً جدا می دانند و توانایی زبانشناسی را در حل مسائل مربوط به ادبیات انکار میکنند. اما شفیع کدکنی (۱۳۶۸) شعر را حادثه ای می داند که در زبان رخ می دهد. اگر چنین واقعیتی را بپذیریم باید با بررسی چگونگی آن و استفاده از ابزارهای زبانشناختی به هرچه علمی تر کردن ادبیات کمک کنیم.

رویکردها و نظریه های زبانشناختی در بررسی و تحلیل متون ادبی، اساس و پایه ی شکل گیری مقاله ی حاضر نیز میباشد. در این پژوهش نگارنده به بررسی و مقایسه ی عوامل انسجام متنی در غزلیات حافظ و شهریار دو اثر مشهور

^۱ - کارشناسی ارشد زبانشناسی همگانی، مدرس دانشگاه پیام نور واحد شهرستان مرودشت m.moradi224@yahoo.com

و ماندگار ادبیات فارسی می پردازد. در آغاز انسجام و عوامل انسجام متنی معرفی میگردد و سپس این عوامل در دو اثر مذکور تحلیل و بررسی می شوند.

انسجام

انسجام، مفهومی معنایی است که به روابط معنایی موجود در متن اشاره میکند. انسجام را در جایی میتوان یافت که درک و تفسیر برخی از عناصر متن وابسته و نیازمند به عناصر دیگری در درون آن باشد یعنی یک عنصر پیش انگاره ی عصری دیگر باشد (هلیدی و حسن ۱۹۷۶).

نقش انسجام برقراری رابطه بین دو قسمت از متن و تداوم بخشیدن به آن است تا بدین وسیله خواننده یا شنونده عناصر موجود در متن را که برای تعبیر آن ضروری هستند دریابد. به عبارت دیگر، انسجام بر رابطه های معنایی بینا متنی دلالت دارد که در فهم متن دخالت دارند. (هلیدی و حسن ۱۹۷۶)

مهمترین آثار مربوط به عوامل انسجام، متعلق به هلیدی و حسن است که "انسجام در زبان انگلیسی" نام دارد. هلیدی و حسن پس از بررسی عوامل انسجام متنی، شیوه ای را برای تجزیه و تحلیل این عوامل معرفی می نمایند که در پژوهش حاضر، از این شیوه برای تجزیه و تحلیل انسجام در آثار یادشده استفاده شده است.

هلیدی و حسن عوامل انسجام متنی را به سه دسته تقسیم میکنند که عبارتند از:

الف: عوامل واژگانی

ب: عوامل دستوری

ج: عوامل پیوندی

هر یک از این عوامل دارای زیرگروه هایی می باشند که به اختصار به معرفی آنها خواهیم پرداخت:

الف: عوامل واژگانی:

" انسجام واژگانی را حضور واژه های مشابه و مرتبط به وجود می آورد. موضوع هر گفته یا نوشته این امر را تامین می کند. گوینده ای که در مورد هوا حرف می زند به ناچار از کلماتی نظیر هوا، هوای سرد، هوای گرم، درجه، و... استفاده خواهد کرد. صرف وجود این واژه ها در متن انسجامی را به وجود می آورد که مخاطب را در فضای اطلاعاتی خاصی قرار می دهد." (صلح جو، ۱۳۷۷، ص ۲۴)

عوامل واژگانی عبارتند از:

۱- تکرار: عبارت است از تکرار عناصری از جمله های پیشین در جمله های بعدی. در یک متن واژه های بسیاری وجود دارند که بیش از یکبار تکرار شده اند مانند حروف اضافه و ربط. گرچه این واژه ها را میتوان از عوامل انسجام متن دانست اما نقش اصلی به عهده ی واژگان متنی یا محتوایی است، بنابراین در پژوهش حاضر فقط واژگان محتوایی محاسبه شده اند.

مثال: بارنگ بویت ای گل، گل رنگ بو ندارد با لعلت آب حیوان، آبی به جو ندارد

۲- همایی: آمدن دو یا چند عنصر واژگانی است که در بافتهای مشابه حاضر شوند و چنانچه در جمله های مجاور بیابند یک نیروی انسجام آفرین محسوب می شوند.

مثال: من همان روز زفهاد طمع ببردم که عنان دل شیدا به لب شیرین داد

۳- مترادف: کاربرد واژه های هم معنی است.

مثال: نصیحت گوش کن جانا که از جان دوستتر دارند جوانان سعادتمند، پندپیردانا را

۴- متضاد: کاربرد واژه هایی با مفهوم متضاد است.

مثال: من اگر خوبم اگر بد تو برو خود را باش هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت

۵- شمول معنایی: یک مفهوم بتواند چند مفهوم دیگر را شامل شود.

مثال: ندانم ار چه سبب رنگ آشنایی نیست سهی قدان سیه چشم ماه سیمارا

۶- جزء به کل: رابطه ی جزء به کل میان دو مفهوم.

مثال: پای ما لنگست و منزل بس دراز دست ما کوتاه و خرما بر نخیل

ب: دستوری

۱- ارجاع: پیوستگی درون مرجعی عنصری زبانی به عنصر دیگر در متن است. مرجع واژه می تواند درون متن یا بیرون از آن باشد، البته مرجع بیرون از متن نقشی در انسجام متنی ندارد. ارجاع درون متنی نیز خود بر دو نوع پیش مرجع یا پس مرجع است. در ارجاع پیش مرجع، مرجع پیش از واژه ی مرجوع قرار دارد و در ارجاع پس مرجع، مرجع واژه در جمله های بعدی قرار می گیرد.

مثال: در دیر مغان آمدیارم قدحی در دست مست از می ومیخواران از نرگس مستش مست

۲- جایگزینی: جایگزینی یک عبارت، اصطلاح و یا یک واژه به جای یک جمله است. هلیدی و حسن (۱۹۷۶) در ابتدا انگلیسی را دارای عامل انسجام جایگزینی دانسته اما بعد هلیدی (۱۹۸۵) در کتاب خود جایگزینی را زیر مقوله ای از عامل حذف دانسته است. جایگزینی در زبان فارسی برخلاف زبانهای چون انگلیسی از بسامد کاربرد بالایی برخوردار نیست تا جایی که برخی چون نور محمدی (۱۹۸۸) زبان فارسی را فاقد این نوع انسجام میدانند اما یاحقی و فلاحی (۱۳۸۸) در مقاله ی خود اصوات را از موارد جایگزینی دانسته اند. در این مقاله اصوات از جمله موارد جایگزینی به حساب آمده اند. صوت یا شبه جمله، کلمه ای است که به تنهایی معنی یک جمله ی کامل را بدهد مانند: آخ، وای، دریغا و...

مثال: جمشید جز حکایت جم از جهان نبرد زنهار، دل مبتد بر اسباب دنیوی

در این بیت، زنهار به معنای "آگاه باش" است.

۳- حذف: منظور از حذف، حذف یک یا چند عنصر جمله در قیاس با عبارتها و جمله های پیشین است. انواع حذف عبارتند از: حذف اسمی، فعلی و بندی

مثال: دردم از یار است و در مان نیز هم فدای او شد و جان نیز هم

در این بیت، در مصرع اول "از یار است" و در مصرع دوم "فدای او شد" حذف شده است.

ج: پیوندی

۱- افزایشی: به کار بردن واژگان ساده یا مرکب برای افزودن مطلبی جدید به مطالب پیشین، مانند: و، به علاوه، در ضمن، مضافا، علاوه بر این و...

مثال: کنار آب و پای بیدو طبع شعر و یاری خوش معاشر دلبری شیرین و ساقی گلعداری خوش

۲- علی: این عوامل به منظور بیان علت و یا توجیه وقوع یک پدیده به کار می روند. مانند: زیرا، برای اینکه، لذا، به علت، به خاطر، از آنجاییکه،...

مثال: چون شمع نکورویی در گذر باد است طرف هنری بر بند از شمع نکورویی

۳- زمانی: نشان دهنده ی ارتباط بین زمان وقوع پدیده های متن است. مانند: وقتیکه، سپس، قبل از، پس از، در حالیکه، هنگامی که، و...

مثال: روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد زان زمان جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما

۴- شرطی: مانند: اگر، مگر اینکه، به شرط اینکه، در صورتیکه، و...

مثال: عقل اگر داند که دل در بند زلفش چون خوشست عاقلان دیوانه گردند از پی زنجیر ما

۵- نقیضی: عوامل نقیضی هنگامی به کار می روند که بین جملات متن اختلاف یا تناقض وجود داشته باشد. مانند: ولی، اما، به جای آن، با این حال، با وجود این، و...

- مثال: نامه ی زلف توام مونس جان بود ولی بوی خون میزد از اول به دماغ دل من
 ۶- تخصیصی: مانند: یعنی، به عبارت دیگر، به ویژه، به خصوص، و...
 مثال: بعد از این دست من و دامن سرو و لب جوی خاصه اکنون که صبا مژده ی فروردین داد
 ۷- توضیحی: مانند: برای مثال، از جمله، برای نمونه، و...
 ۸- امتیازی: مانند: علی‌رغم، حتی اگر، اگر چه، به رغم، و...
 مثال: من ار چه حافظ شهرم جویی نمی ارزم مگر تو از کرم خویش یار من باشی

۲- پیشینه ی تحقیق

امروزه علم زبانشناسی در حوزه ی ادبیات و مطالعات ادبی جایگاهی ویژه یافته است. از جمله مسایل زبانشناسی که می تواند در دستیابی به ساختار مضامین و خصوصیات ممیز آثار ادبی ارزشمند فارسی به ما کمک کند عوامل انسجام متنی است که در متون منثور و منظوم توسط محققان متعددی مورد مطالعه قرار گرفته است. از جمله این پژوهشها می توان به پژوهشهای انجام شده در زمینه ی آثار ادبی، مذهبی، علمی و فلسفی اشاره کرد. به عنوان مثال یاحقی و فلاحی (۱۳۸۸) انسجام متنی را در غزلیات سعدی و بیدل دهلوی بر اساس الگوی هلیدی و حسن (۱۹۷۶) بررسی کرده اند. آنها ده غزل از سعدی و ده غزل از دهلوی را مورد مطالعه قرار دادند. مقایسه ی عوامل ایجاد انسجام متن و چگونگی توزیع و تعداد آنها در این دو مجموعه از غزلیات که هر یک متعلق به یک سبک شعری متفاوت است، نشان داد که تعداد عوامل انسجامی در غزلیات سعدی بیشتر و طول جمله ها کوتاهتر بود. نویسندگان این دو دلیل را از دلایل سادگی و فهم پذیری غزلیات بیدل دانسته اند. به همین ترتیب، شهبازی (۱۳۷۸)، حسینی (۱۳۷۹)، مومنی (۱۳۸۰)، همتی راد (۱۳۸۲)، رحمانی (۱۳۸۳)، استواری (۱۳۸۸) و سکرین پیتز (۲۰۰۰) در زمینه ی متون ادبی تحقیقاتی انجام داده اند. دسته ی دیگری از مطالعات انسجامی بر روی متون مذهبی انجام شده است که از جمله آنها می توان بهنام (۱۳۸۱) را نام برد. وی در پژوهش خود سعی کرده است فرازهایی از سخنان امیر المومنین علی (ع) را بر مبنای دو اصل زبان شناختی انسجام و توازن توصیف و تحلیل کند. وی به این نتیجه رسیده است که عوامل انسجام متنی و توازن به نظم موسیقایی، اصالت معنایی، خلاقیت و پویایی در جهان متن قوت و شدت بخشیده است. تعداد دیگری از پژوهشها به بررسی تاثیر انسجام بر دیگر عوامل پرداخته اند که از آن جمله می توان موارد زیر را نام برد: تیرنی و روبرت (۱۹۸۱)، فری باد و همکاران (۱۹۸۱) و موریس (۱۹۹۱). به عنوان مثال تیرنی و روبرت (۱۹۸۱) در پژوهش خود با استفاده از الگوی انسجام متنی هلیدی و حسن به مطالعه ی محاسبه ای آماری از روابط انسجام متنی به عنوان ابزار اندازه گیری و ارزیابی انسجام معنایی پرداخته اند. نتیجه حاکی از آن بود که انسجام صوری متن که توسط هلیدی و حسن توصیف شد هیچ رابطه مستقیمی با انسجام معنایی متن در بر ندارد.

۳- اهداف و پرسشهای پژوهش

این تحقیق در پی بررسی دو اثر ادبی منظوم یعنی غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی بر اساس یافته های علم زبانشناسی است. هدف کلی این پژوهش بررسی این مطلب است که آیا انسجام متنی میتواند معیاری برای تمایز قالب های شعری مختلف باشد یا خیر. به عبارت دیگر این پژوهش در پی یافتن پاسخ برای پرسشهای زیر است:

- ۱- تفاوت عوامل انسجامی به کاررفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی چیست؟
- ۲- آیا عوامل انسجام متنی می تواند معیاری برای تشخیص دو قالب قصیده و غزل باشد؟

۴- روش جمع آوری داده های پژوهش

در این پژوهش ده درصد از غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی به صورت تصادفی و بدون در نظر گرفتن معیاری خاص انتخاب شدند. ابتدا هر کدام از عوامل انسجامی به طور جداگانه و بر اساس مدل انسجام متنی هلیدی و حسن (۱۹۷۶) در دو اثر مذکور بررسی و مشخص شد و سپس میزان استفاده از هر یک از عوامل در رابطه با کل مجموعه و نیز در رابطه با عوامل دیگر سنجیده شد.

۵- یافته های پژوهش

در این قسمت ابتدا نتایج تحقیق به طور کلی و سپس برای هر عامل به طور خاص ارائه میگردد.

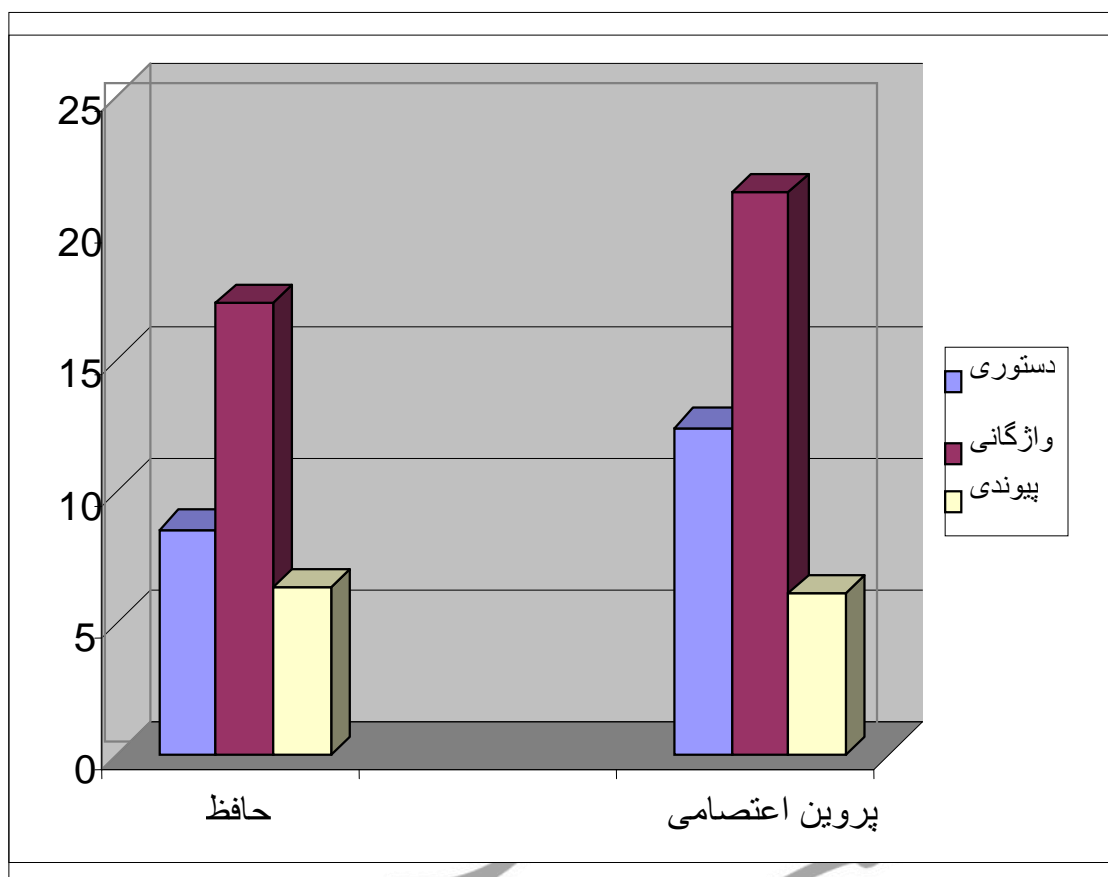
۱- عوامل انسجام متنی در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی به طور کلی

جدول شماره ۱ نشان دهنده ی عوامل انسجام متنی در هر دو اثر مورد مطالعه می باشد.

پروین		حافظ		دانشگاه زربین	
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
۱۲/۴۳	۸۳۹	۸/۵۹	۸۰۱	۱۵-۱۳	۹۲
۲۱/۳۹	۱۴۴۴	۱۷/۱۸	۱۶۰۲	۱۵-۱۳	۹۲
۶/۱۵	۴۱۵	۶/۳۴	۵۹۱	۱۵-۱۳	۹۲
۳۹/۹۶	۲۶۹۸	۳۲/۱۱	۲۹۹۴	۱۵-۱۳	۹۲
	۶۷۵۱		۹۳۲۳	۱۵-۱۳	۹۲

همانطور که جدول نشان می دهد در هر دو اثر عامل واژگانی بیشترین عامل انسجامی را به خود اختصاص می دهد. در غزلیات حافظ ۱۷/۱۸ درصد و در قصاید پروین اعتصامی ۲۱/۳۹ درصد از کل عناصر متن عوامل واژگانی می باشند و در مقایسه با هم از نظر میزان کاربرد این عوامل، قصاید پروین در جایگاه اول و غزلیات حافظ در جایگاه دوم قرار دارد. در هر دو اثر پس از عامل واژگانی عامل دستوری قرار دارد. میزان استفاده از این عامل در غزلیات حافظ ۸/۵۹ درصد و در قصاید پروین اعتصامی ۱۲/۴۳ درصد می باشد. پروین اعتصامی بیش از حافظ از عامل دستوری بهره برده است. عامل پیوندی کمترین درصد را در بین عوامل انسجام متنی به خود اختصاص داده است. در غزلیات حافظ ۶/۳۴ درصد و در قصاید پروین اعتصامی ۶/۱۵ درصد از کل واژگان متن را به خود اختصاص داده است، که در مقایسه با هم حافظ بیش از پروین از این عامل استفاده کرده است. نمودار ۴-۴ این نتایج را با هم مقایسه می کند.

نمودار ۱ این نتایج را با وضوح بیشتری نشان می دهد.

۵-۲- نتایج عوامل واژگانی درغزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی
جدول ۲ نتایج عوامل واژگانی را در دو اثر مورد پژوهش نشان می دهد.

جدول شماره ۲: نتایج عوامل واژگانی به کار رفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی

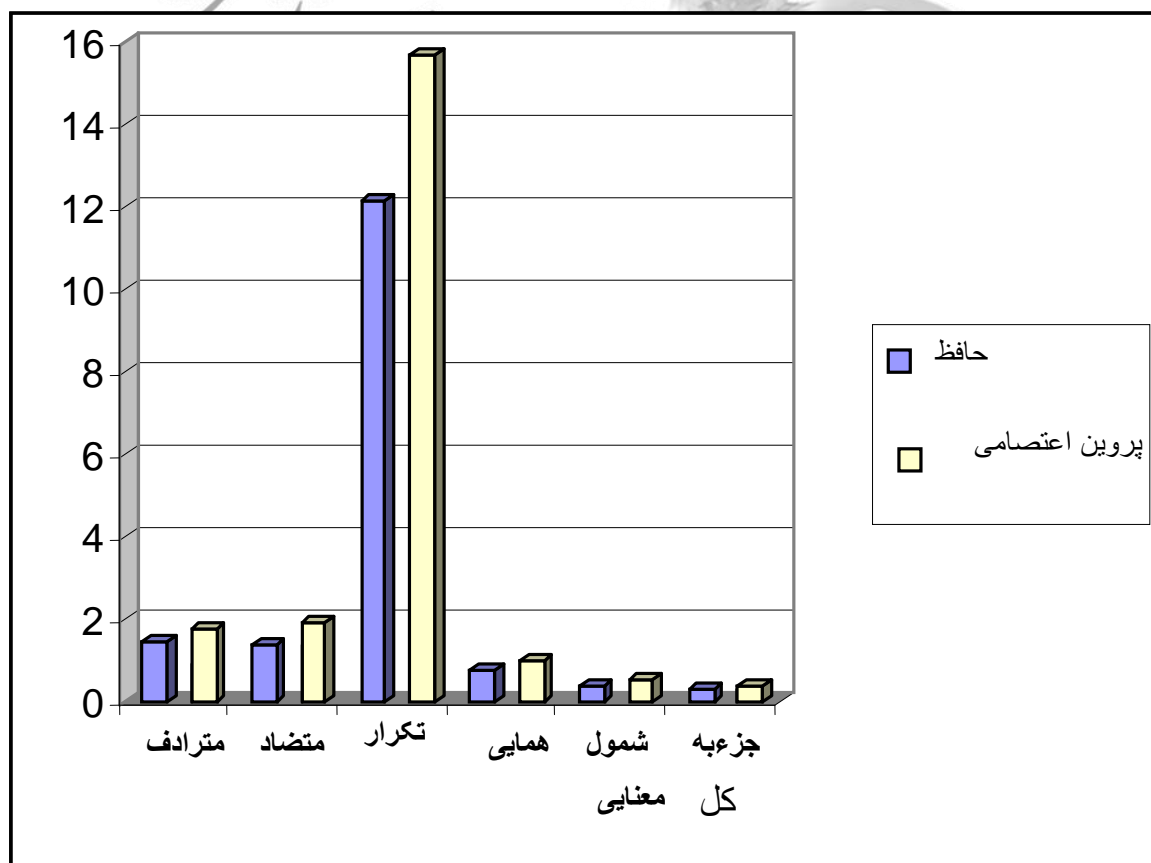
حافظ		پروین			واژگانی
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۱/۷۳	۱۰۳	۱/۷۸	۱۲۰	مترادف	
۱/۲۱	۷۲	۱/۹۰	۱۲۸	متضاد	
۱۱/۵۹	۶۸۹	۱۵/۷۲	۱۰۶۱	تکرار	
۰/۷۹	۴۷	۱/۰۲	۶۹	همایی	
۰/۶۶	۳۹	۰/۵۶	۳۸	شمول معنایی	
۰/۳۷	۲۲	۰/۴۱	۲۸	جزء به کل	

همانطور که در جدول نشان داده شده است در هر دو اثرعامل تکرار بیشترین درصد را دارد. در غزلیات حافظ عوامل واژگانی به کار رفته به ترتیب به صورت زیر است :

- ۱- تکرار ۲- مترادف ۳- متضاد ۴- همایی ۵- شمول معنایی ۶- جزء به کل
در قصاید پروین اعتصامی ترتیب بهره گیری از این عوامل عبارت است از:
۱ - تکرار، ۲- متضاد، ۳- مترادف، ۴- همایی، ۵- شمول معنایی، ۶- جزء به کل.

با مقایسه ی نتایج به دست آمده از بررسی عوامل واژگانی مشخص شد که در هر دو مورد عامل تکرار بیشترین درصد و جزء به کل کمترین درصد را به خود اختصاص داده است و شمول معنایی نیز در هر دو پس از عامل جزء به کل کمترین میزان استفاده را داشته است. میزان استفاده ی زیاد از عامل تکرار نسبت به دیگر عوامل واژگانی و همچنین نسبت به عوامل دستوری و پیوندی می تواند بیانگر این موضوع باشد که بدون در نظر گرفتن قالب شعری، این عامل می تواند یکی از عوامل اصلی ایجاد انسجام متنی در هر نوع شعری باشد. نمودار شماره ی ۲ همین نتایج را به تصویر می کشد.

نمودار شماره ی ۲: نتایج عوامل واژگانی به کار رفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی
۱۳-۱۵ شهریور ۹۲ فارس لیرا

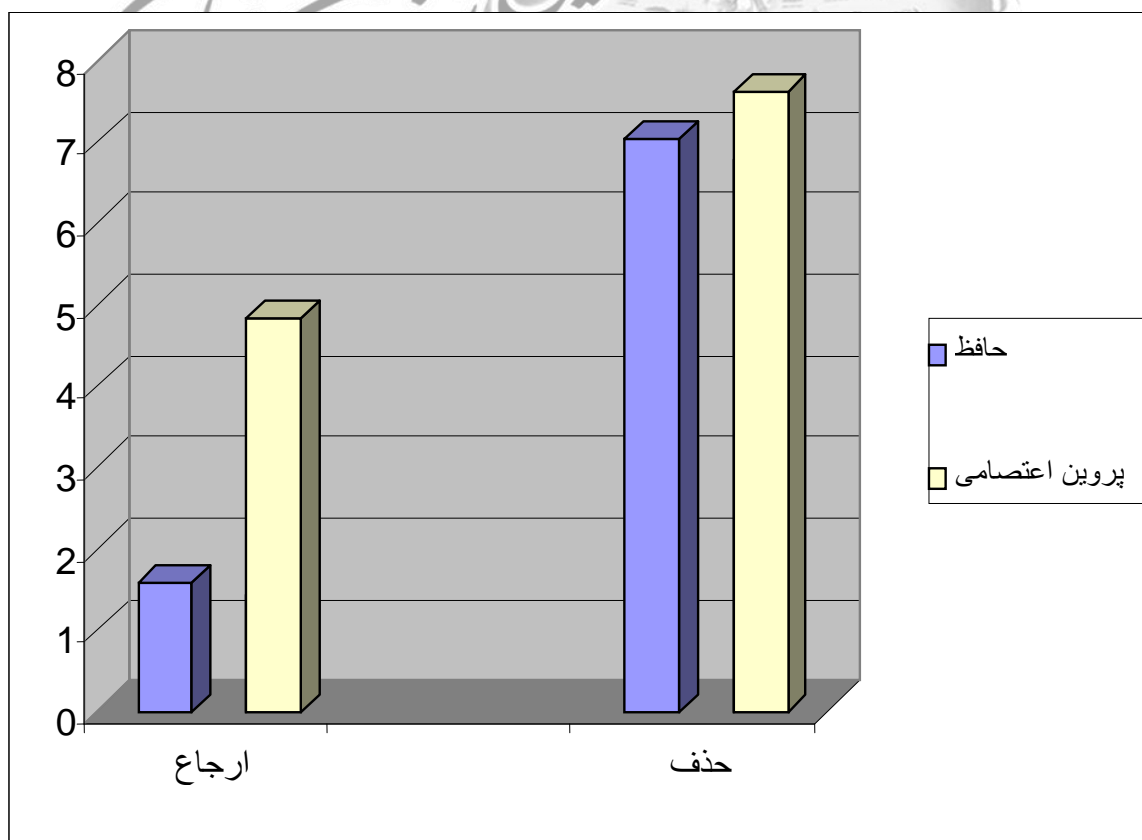

جدول شماره ی ۳ نشان می دهد که در هردو اثر عامل حذف بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است و پس از آن ارجاع قرار دارد واز عامل جایگزینی در هیچ یک از آثار استفاده نشده است. چنانچه مشاهده می گردد میزان استفاده از عامل ارجاع در قصاید پروین بسیار بیشتر از غزلیات حافظ می باشد. شاید بتوان این تفاوت را عامل تمایز غزل و قصیده دانست.

جدول شماره ی ۳: نتایج عوامل دستوری به کار رفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی

دستوری	حافظ		پروین	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
ارجاع	۱۴۶	۱/۵۷	۳۲۶	۴/۸۳
جایگزینی	۰	۰	۰	۰
حذف	۶۵۵	۷/۰۳	۵۱۳	۷/۶

نمودار شماره ی ۳: نتایج عوامل دستوری به کار رفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی

۴ - ۵- نتایج عوامل پیوندی در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی

جدول شماره ی ۴ مقایسه ی عوامل پیوندی را در این دو اثر نشان می دهد. در بین عوامل پیوندی پروین اعتصامی به ترتیب از این عوامل بهره گرفته است:

افزایشی، شرطی، زمانی، علی، نقیضی، امتیازی

ترتیب به کارگیری این عوامل در غزلیات حافظ به صورت زیر است: افزایشی، علی، شرطی، زمانی، نقیضی، امتیازی، تخصیصی.

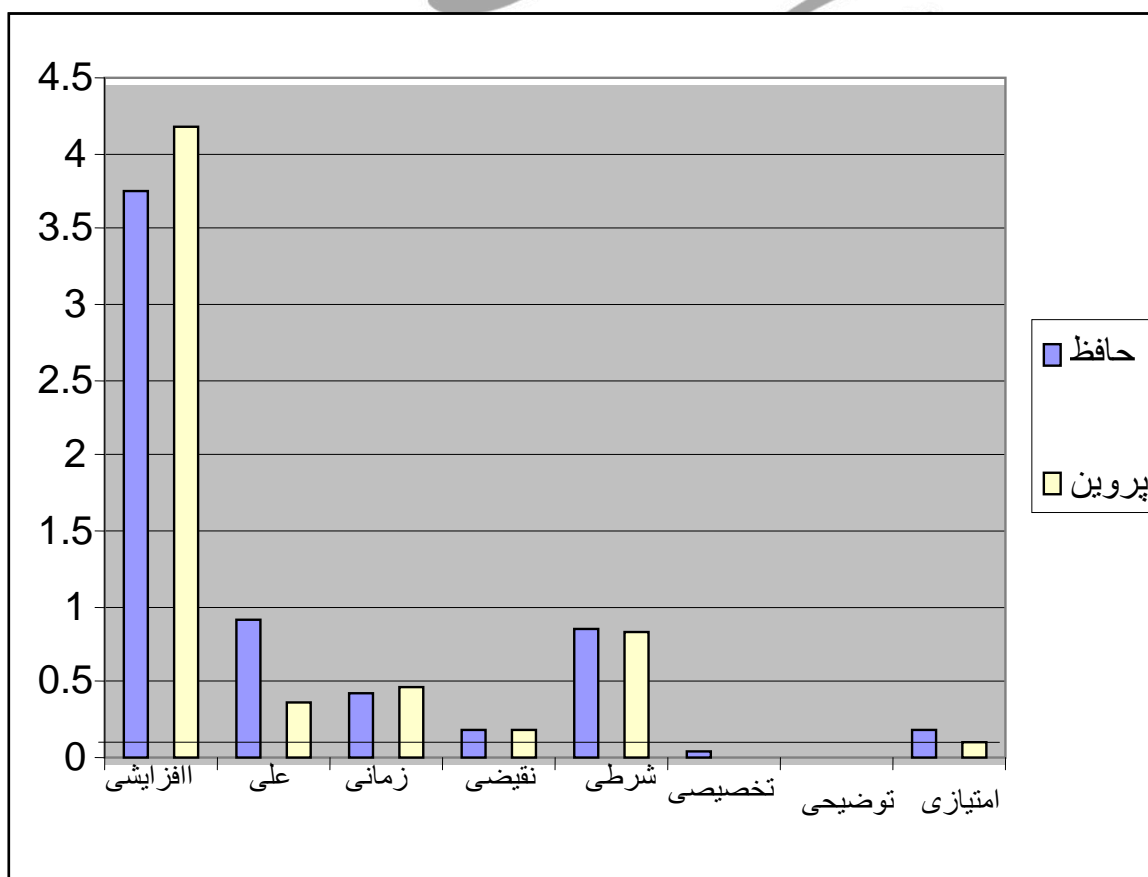
همانند پروین اعتصامی، حافظ نیز در اشعار خود از عامل توضیحی استفاده نکرده است.

جدول شماره ی ۴ نتایج عوامل پیوندی به کار رفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی

	حافظ		پروین		
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
	۴/۲۲	۲۵۱	۴/۱۸	۲۸۲	افزایشی
	۱/۰۴	۶۲	۰/۳۶	۲۴	علی
	۰/۵۴	۳۲	۰/۴۷	۳۲	زمانی
	۰/۱۷	۱۰	۰/۱۹	۱۳	نقیضی
	۰/۶۹	۴۱	۰/۸۴	۵۷	شرطی
	۰/۰۳	۲	۰	۰	تخصیصی
	۰	۰	۰	۰	توضیحی
	۰/۱۳	۸	۰/۱۰	۷	امتیازی

نمودار شماره ی ۴ این نتایج را به تصویر می کشد.

نمودار شماره ی ۴: نتایج عوامل پیوندی به کار رفته در غزلیات حافظ و قصاید پروین اعتصامی

اکنون می توان به پرسش اول این پژوهش یعنی چگونگی عوامل انسجام در این دو اثر می توان پاسخ داد . حافظ در غزلیات خود از عوامل انسجام به ترتیب زیر استفاده کرده است: عوامل واژگانی (۱۷/۱۸ درصد) عوامل دستوری (۸/۵۹ درصد) ، عوامل پیوندی (۶/۳۴ درصد) و به طور کلی ۳۲/۱۱ درصد از کل واژگان متن را عوامل انسجام متنی به خود اختصاص داده اند.

در مورد عوامل واژگانی در غزلیات حافظ عوامل تکرار ، مترادف، متضاد، همایی، شمول معنایی و جزء به کل به ترتیب در جایگاه اول تا ششم قرار دارند. عوامل دستوری به کار رفته در غزلیات حافظ به ترتیب به صورت زیر است: حذف، ارجاع، و در نهایت در غزلیات حافظ در عوامل پیوندی، عوامل افزایشی، علی، شرطی، زمانی، نقیضی، امتیازی، تخصیصی به ترتیب در رتبه های اول تا هفتم قرار دارند. وی در اشعار خود از عامل توضیحی استفاده نکرده است.

در قصاید پروین اعتصامی عوامل انسجام متنی به طور کلی ۳۹/۳۶ درصد از کل واژگان متن را در بر می گیرد و ترتیب استفاده از آنها به صورت زیر است:

عوامل واژگانی (۲۱/۳۹ درصد)، عوامل دستوری (۱۲/۴۳ درصد) و عوامل پیوندی (۶/۱۵ درصد). در عوامل واژگانی در قصاید پروین اعتصامی تکرار، متضاد، مترادف، همایی، شمول معنایی و جزء به کل به ترتیب در جایگاههای اول تا ششم قرار دارند. در مورد عوامل دستوری پروین به ترتیب از عوامل حذف، ارجاع استفاده کرده است. در مورد عوامل پیوندی نیز عوامل افزایشی، شرطی، زمانی، علی، نقیضی، امتیازی به ترتیب در رتبه های اول تا ششم قرار دارند. وی از دو عامل تخصیصی و توضیحی استفاده نکرده است.

اکنون به سوال دوم پژوهش می پردازیم:

آیا عوامل انسجام متنی می تواند معیاری برای تشخیص دو قالب شعری غزل و قصیده باشد؟

تفاوت های مشاهده شده در مورد میزان استفاده از عوامل انسجام متنی در این دو اثر از عبارتند از:

۱- پروین اعتصامی بیش از حافظ از دو عامل واژگانی و دستوری استفاده کرده است در حالیکه حافظ بیش از پروین از عامل پیوندی بهره گرفته است.

۲- در قصاید پروین عامل متضاد پیش از عامل مترادف قرار داشت اما در غزلیات حافظ ترتیب آنها برعکس بود.

۳- پروین ۱۵/۷۲ درصد و حافظ ۱۲/۸۱ درصد از عامل تکرار استفاده کرده اند که این تفاوت بزرگ قابل ملاحظه است.

۴- در مورد میزان استفاده از عامل ارجاع ، تفاوت قابل ملاحظه است . میزان استفاده از این عامل در قصاید پروین ۴/۸۳ درصد است و در غزلیات حافظ ۱/۵۷ درصد.

۵- در رابطه با عامل پیوندی مهمترین تفاوت مشاهده شده در این است که حافظ در غزلیات خود از عامل تخصیصی به میزان ۰/۳۲ درصد استفاده کرده است در حالی که پروین از این عامل اصلا استفاده نکرده است.

۶- در قصاید پروین عوامل افزایشی، شرطی، زمانی، علی، نقیضی و امتیازی در جایگاههای اول تا ششم قرار دارند اما در غزلیات حافظ ترتیب آنها بدین صورت است: افزایشی، علی، شرطی، زمانی، نقیضی، امتیازی، تخصیصی.

تفاوتهای مذکور را می توان عامل تمایز دو قالب قصیده و غزل دانست البته نتایج این پژوهش نیاز به مطالعات بعدی دارد تا بتوان با قاطعیت بیشتری در مورد عوامل انسجام متنی و رابطه ی آنها با قالب های مختلف شعری اظهار نظر نمود.

کتاب نامه

- بهنام، بیوک. (۱۳۸۱). جایگاه ادبی نهج البلاغه: تحلیل زبان شناختی گزیده هایی از کلام امام علی (ع). دانشگاه تربیت معلم تبریز.
- حافظ شیرازی، شمس الدین محمد، دیوان غزلیات. (۱۳۷۷). به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: انتشارات صفی علیشاه.
- حسینی، شهید قلی. (۱۳۷۹). تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی غزلیات ترکی ماذون-شاعر قشقایی، پایان نامه ی کارشناسی ارشد زبان شناسی همگانی، دانشگاه شیراز.
- خوزان، مریم و پاینده، حسین. (۱۳۶۹). زبانشناسی و نقد ادبی، تهران: نشرنی.
- رحمانی، فاطمه. (۱۳۸۳). بررسی عوامل انسجام در آثار جلال آل احمد "مدیر مدرسه، نون والقلم"، پایان نامه ی کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه پیام نور.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۶۸). موسیقی شعر، چاپ دوم، تهران: انتشارات آگاه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۸). سبک شناسی. تهران: انتشارات فردوس.
- شهبازی، ایرج. (۱۳۷۸). تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی غزلیات عاشقانه سعدی. پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان، دانشگاه شیراز.
- شهریار، محمد حسین، دیوان غزلیات. (۱۳۷۷). تهران: انتشارات نگاه.
- صلح جو، علی. (۱۳۷۷). گفتمان و ترجمه. تهران: نشر مرکز.
- علوی مقدم، مهیار. (۱۳۸۱). نظریه های نقد ادبی معاصر (صورتگرایی و نقس گرایی)، تهران: انتشارات سمت.
- مؤمنی، آرزو. (۱۳۸۰). تجزیه و تحلیل گفتمانی داستان مدیر مدرسه جلال آل احمد در دو سطح خرد و کلان، پایان-نامه کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان، دانشگاه شیراز.
- همتی راد، زهرا. (۱۳۸۲). تجزیه و تحلیل گفتمانی مجموعه ی یکی بود یکی نبود جمالزاده، پایان نامه ی کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- یاحقی، محمد جعفر و فلاحی، محمد هادی. (۱۳۸۸). بررسی و مقایسه ی انسجام متنی در غزلیات سعدی و بیدل دهلوی. کرمان: انتشارات دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی شهید باهنر.

- Halliday, M. A. K. & R. Hasan. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Freebody, P & Anderson, R. C. (1981). Effects of vocabulary Difficulty, text Cohesion, and schema Availability on Reading comprehension. *Reading Research Quarterly*, 18, 277-305.
- Morris. G. (1991). *Lexical cohesion computed by thesaural relations as an indicator of the structure of text*. Toronto: York University.
- NoorMohammadi, E. A. (1988) Contrastive Analysis of Cohesion in English & Persian. *Unpublished M.A. thesis*, Shiraz university.
- Sekrtin, P (2000). *Text unity and cohesion of Dostoevsky's (writer's Diary)*. Canada. University of Toronto.
- Tierney, R. (1981). The cohesion concepts relationship to the coherence of text.

Surf and download all data from SID.ir: www.SID.ir

Translate via STRS.ir: www.STRS.ir

Follow our scientific posts via our Blog: www.sid.ir/blog

Use our educational service (Courses, Workshops, Videos and etc.) via Workshop: www.sid.ir/workshop